

JOSEF VÁLKA (Brno)

PŘEDPISY O STĚHOVÁNÍ OSEDLÝCH PODDANÝCH V ČESKÝCH ZEMÍCH A POLSKU VE 14. STOLETÍ

Předpisy o stěhování a pohybu poddaných jsou důležitým článkem v procesu „druhého znevolnění“ ve střední a východní Evropě. Starší historiografie jejich význam pro „svobodu“ nebo „nevolnictví“ venkovského lidu přeceňovala, hlavně z toho důvodu, že to byly téměř jediné známé a zpracovávané doklady o postavení poddaných. Někteří současní badatelé, pokoušející se o sociologický výklad postavení poddaných a negující metody právní historiografie, jejich význam popírají, odvolávají se zejména na jejich relativní platnost.¹

Ideálním řešením otázky možnosti pohybu poddaných a jejich připoutání k půdě by byla konfrontace právních předpisů s konkrétními statistickými prameny o pohybu. Bohužel se i zde setkáváme se stejnou situací jako při studiu mnoha jiných sociálních problémů v historii: čím dále jdeme do minulosti, tím je možnost statistické metody omezenější a tím více jsme odkázáni na samotné právní předpisy a na jejich analýzu. Teprve v 2. pol. 16. století, kdy se bohatě rozvíjí hospodářská a správní registratura velkostatku i měst, se naskytuje ojediněle možnost zkoumat pohyb poddaných statistickou metodou v měřítku panství nebo měst.² Zobecnování těchto výjimečných případů je však stejně sporné jako platnost předpisů.

Ve starší době máme o pohybu poddaných a o jejich připoutání k půdě v celozemském měřítku k dispozici jako prameny články zemských zřízení a právních příruček, sněmovní usnesení, panovnické dekrety, smlouvy mezi stavy, v užším měřítku vrchnostenské hospodářské instrukce, poddanské řády, listiny, privilegia a materiál soudní praxe: půhony, nálezy, souplikace. Ve starší době je třeba přihlédnout i k literární produkci. V 2. pol. 16. století je již konkrétní pohyb poddaných zaznamenán v gruntovních, městských knihách a hospodářských registraturách.

Předpisy o stěhování poddaných můžeme sledovat buď z ryze právně dogmatického hlediska, což je především úkolem právní historie, dále s hlediska hospodářsko-sociální politiky feudálního státu a velkostatku, kde si předpisy podržují objektivní význam a posléze z hlediska skutečného pohybu poddaných, kde narážíme na spornou otázku platnosti předpisů a kde je nutná konfrontace. Uplatnění všech těchto tří hledisek při studiu pohybu poddaných dosud chybí. Nemáme ani právnědogmatický rozbor předpisů, který by historikovi usnadnil jejich použití a v souvislosti s tím nemáme ani kritické edice předpisů.³ Tyto nedostatky ztěžují použití předpisů pro sledování sociální politiky. Ve starší době můžeme tedy předpisy konfrontovat pouze se zjištěnou strukturou feudálního velkostatku a s třídními zájmy zákonodárců. Relativnost platnosti právních předpisů o pohybu poddaných vyplývá především ze slabosti státní výkonné moci. Štále opakované vydávání stejných předpisů potvrzuje samo jejich malou účinnost. Dalším faktem, který může vést ke skepsi

k předpisům je v období feudalismu obvyklá ustrnulost zákonných předpisů. Autorům nových zákoníků byl často důležitější princip nedotknutelnosti starých práv, než odvaha k jejich přizpůsobení současné situaci.

Přesto nemůžeme na studium předpisů resignovat. Rozhodující je jejich správné pochopení, při němž je třeba vycházet 1) ze sociálně-ekonomické situace, především ze struktury feudálního velkostatku, 2) z třídních zájmů zákonodárců.⁴ Předpisy o stěhování poddaných jsou výsledkem těchto činitelů a v nich je také obsažena záruka jejich platnosti v rámci možností feudálního společenského řádu.

* * *

V otázce stěhování poddaných se během celého feudalismu střetaly protikladné třídní zájmy feudálů a poddaných, a dále odlišné zájmy jednotlivých skupin feudálů, církve a měst a silně zde byla zainteresována i zeměpanská moc, ať již jako vrchnost poddaných nebo reprezentant státních zájmů. Protikladnost nebo koordinace těchto zájmů byla určována daným hospodářským postavením každé třídy a skupiny, ale přesto lze vymezit některé trvale působící faktory.

Až na ojedinělé situace, kdy bylo hospodářsky výhodné sehnat poddaného z půdy, šlo feudálnímu velkostatku celkem vždy o to, aby poddaný byl připoután k půdě a aby byla omezena možnost jeho pohybu. Připoutání poddaného k půdě se utužovalo zákonnými předpisy tehdy, když poddaný sám ztrácel zájem na svém gruntu a zejména tehdy, potřebovala-li vrchnost ve svém hospodářství pracovní sílu poddaných. Tuto souvislost připoutání k půdě, vyplývající z roboty, zdůraznil při rozboru valašského a moldavského robotního hospodářství Marx.⁵ Poddaní měli naopak vždy zájem na tom, aby měli volnost pohybu, jak pro své osoby, tak pro rodinné příslušníky držitele gruntu. Stěhování a odchod rodinných příslušníků do měst byla dlouho jediná možnost stát se svobodným (v královských městech) člověkem. Musíme také vycházet z toho, že vztah poddaných ke gruntu byl daleko volnější než v údobí kapitalismu. Neúplné vlastnictví, velké zatížení feudální pozemkovou rentou, berněmi, dluhy, velká úmrtnost, častá ničení, to všechno oslabovalo vlastnické vztahy poddaných ke gruntům, které byly výstižně považovány za „živnost“, kterou bylo často výhodné vyměnit za živnost jinou. S volností pohybu souviselo i ženění a vdávání poddaných, možnost volby povolání u dětí a řada jiných důležitých životních faktorů. Neosedlí mohli při volnosti pohybu využívat možností rodícího se trhu práce v místech a obdobích nedostatku pracovních sil.

Značný zájem na možnosti pohybu majetných i neosedlých poddaných měla města. Příliv poddaných zaručoval doplňování městského obyvatelstva, koseného pravidelnými pohromami epidemií, válek, obležení. Při zemědělských pracích na statcích a vinicích měšťanů byla potřebná pracovní síla neosedlých. Proto byly otázky pohybu poddaných předmětem neustálých sporů a opakovaných smluv mezi šlechtou a městy, při nichž stanovisko měst vyhovovalo i stanovisku poddaných.

Panovnická moc mohla do otázek pohybu poddaných nebo jejich připoutání k půdě zasáhnout podstatným způsobem. Tato otázka si vyžadovala brzy celostátního řešení. Královská moc mohla podporovat buď stanovisko šlechty nebo stanovisko měst a měla zde vlastní zájmy jako pozemková vrchnost. Královské soudy mohly být také zárukou dodržování předpisů.

Otázka pohybu poddaných, upravovaného předpisy, se tedy vyvíjí v této složité ekonomické a mocenské situaci. Rozhodující význam v připoutání poddaných k půdě je přikládán zákonům z 2. pol. 15. a 1. pol. 16. století. Abychom mohli zhodnotit

jejich úlohu v procesu druhého nevolnictví, je třeba zjistit situaci, která jim předcházela, tj. stav v 13.—15. století. Paralelní sledování situace v Polsku má ten význam, že v obou zemích byl vývoj obdobný a že hodnocení připoutání k půdě polskými historiky pomůže objasnit vývojové tendence i v českých zemích.⁶

*

Předpisy o stěhování osedlých poddaných se od 13. století zaměřovaly na vymezení těchto okolností: 1. zajištění nepřetržitého příjmu feudální pozemkové renty a vyřízení všech služebních a finančních závazků poddaného, odcházejícího z panství; 2. úpravu majetkových poměrů na poddanském gruntě, zejména pokud jde o movitost, inventář a finanční nároky poddaného; 3. úpravu pohybu rodinných příslušníků držitele gruntu při jeho přestěhování; 4. peněžní nebo jiné poplatky, jimiž bylo přestěhování nebo prodej gruntu zatíženo; 5. úpravu procesního řízení při sporech vzniklých pohybem poddaných a trestní sankce při nedodržování předpisů; 6. na právo a povinnost vrchnosti odmítnout nebo udělit svolení k přestěhování poddaného. Celek těchto okolností vytvářel podmínky pro pohyb osedlých poddaných, ale jednotlivé složky prodělávaly různý vývoj. Jaká byla situace ve 13.—14. století?

Zajištění feudální pozemkové renty a úprava majetkových poměrů při pohybu poddaných představují v předpisech statický prvek, ostatní okolnosti se značně mění. Státičnost úpravy feudální pozemkové renty a majetkových poměrů je důsledkem toho, že vychází ze samotné podstaty směny poddaného gruntu v podmínkách feudálního pozemkového vlastnictví. Proto se setkáváme v tomto směru s celkem stejnými předpisy od 13. století až do období pozdního feudalismu.⁷ Pro české poměry zde můžeme použít *Majestas*, kde jsou shrnuty zásady o kontinuitě pozemkové renty a úpravě majetkových poměrů, které platily i v pozdější době, kdy předpisy byly formulovány za hegemonie feudálů.⁸ Jestliže byla kontinuita feudální pozemkové renty hlavním zájmem feudálů při stěhování poddaných, měli v době rozvoje peněžních poměrů poddaní zájem na tom, aby jim byl při stěhování ponechán majetek. Úprava majetkových poměrů se tak stávala vedle systému mimoekonomického přinucení prostředkem, který mohl pohyb poddaných ztěžovat. Úprava majetkových poměrů však nebyla pro všechny poddané neprekonatelnou překážkou pro nelegální odchod z panství, protože při skrovnosti movitého majetku středověkých sedláků nebylo problémem „vykrást se nočním časem“ z panství s celým majetkem a inventářem. Zdůrazňování „řádu bílého dne“ v pozdější době tuto praxi potvrzuje.⁹

Legalita odchodu poddaného, a tím i zajištění jeho majetkových práv, byla tedy vždy vázána na splnění rentovních povinností a na uvedení hospodářství do řádného stavu, zejména na osetí obilí, což bylo předpokladem pro další „osazení“ gruntu, které měla provést buď vrchnost nebo sám poddaný. K této okolnosti se vztahují i termíny, ve kterých se poddaní mohli stěhovat, nebo ve kterých jim bylo stěhování usnadněno. V Čechách to byl podle *Majestas* termín sv. Martina, na polském právu narození Páně a na Rusi Jurjev děň. V tuto dobu měly být odvedeny dávky, vyřizovaly se majetkové záležitosti a byl zakončen hospodářský rok i příprava na rok další.

Vystěhování v těchto termínech předpokládalo splnění rentovních a majetkových povinností, pro které se ujímá název „zemské“ nebo „dědinné“ právo, v lat. terminologii „*jus terrestre*“.¹⁰ Závazky „zemského“ nebo „dědinného“ práva mohl poddaný splnit buď sám nebo prostřednictvím ručitele. Rukojemství je známo jak v Čechách,

tak v Polsku a podle názoru polských historiků pohyb poddaných usnadňovalo.¹¹

Velký význam pro možnost stěhování mělo to, zda odcházející poddaný musel sám grunt osadit, nebo zda jej měl pouze uvést do pořádku, při čemž osazení pak provedla sama vrchnost. Poddaní, usazení na emfyteutickém právu, museli svůj grunt osadit, což se ovšem rovnalo prodeji. Emfyteutické listiny, pokud sjednávaly podmínky emfyteuse mezi vrchností a lokátorem — a těch je většina — se o této věci většinou nezmiňují, poněvadž za odvádění renty ručil lokátor a bylo jeho starostí opatřit nové osedlé za ty, kteří odcházeli; v některých našich listinách však se nutnost prodeje nebo osazení při odchodu poddaného uvádí. Emfyteutická smlouva z r. 1324 např. uvádí, že poddaní, kteří odejdou v důsledku války a nevrátí se, musí grunt prodat, jinak spadá na vrchnost.¹² Na širší platnost této zásady ukazuje listina markraběte Jana z r. 1351, vydaná na základě stížnosti Velehradského kláštera, že poddaní, kteří odešli na jiná panství neprodali své grunty. Markrabí dovoluje klášteru tyto grunty prodat.¹³ Podle Statut Kaz. Vel., byl prodej gruntu podmínkou pro odchod poddaných na emfyteutickém právu. V Polsku se udržel rozdíl v této věci mezi právem domácím a emfyteutickým; u sedláků na domácím právu osazení podmínkou nebylo.¹⁴ Majestas rozlišuje vystěhování po sv. Martinu, které nevyžadovalo nového osazení a vystěhování během roku, kde se požadoval buď ručitel nebo osazení. Při sporné platnosti tohoto zákoníku je ovšem otázka osazení nejasná. Lze předpokládat, že závisela na dané situaci: tam kde nebylo na grunt dostatek kupců (zřejmě na přetížených klášterních panstvích) vrchnost na osazení samotnými poddanými naléhala.

Ti poddaní, kteří byli ve vrchnostenských službách, měli pronajatou půdu nebo měli vůči vrchnosti nebo svým sousedům jiné závazky, se měli před odchodem z panství vyrovnat.¹⁵ Majestas přiznává vrchnostem právo, nedávat poddaným, kteří nemají vyrovnány své služební nebo jiné nájemní povinnosti výhost, avšak problematickou otázku obvinění poddaného chce v duchu své poddanské politiky řešit tak, aby obvinění bylo projednáno veřejně před poddanými a zástupci královského soudu.¹⁶

Poddaní měli — zejména pokud se stěhovali do měst — zájem na tom, aby mohli prodat svůj grunt a odejít se svým majetkem. Tento zájem sdílely s poddaným ty vrchnosti nebo města, kam se poddaný stěhoval.¹⁷ Majestas výslovně stanoví, že ti poddaní, kteří obdrží svolení k odchodu, mohou svobodně a komukoliv prodat své jak emfyteutické, tak činžovní grunty.¹⁸ U poddaných na emfyteutickém právu je zásada prodeje gruntu obsažena často přímo v lokačních listinách,¹⁹ ovšem okruh osob, kterým poddaný mohl svůj grunt prodat byl omezen. Některé lokační smlouvy zakazují prodej poddanského gruntu šlechtické osobě, kde bylo nebezpečí ztráty vrchnostenských pravomocí a setkáváme se i s vrchnostenským právem předkupu.²⁰ V několika listinách máme také výslovně stanoveno, že ti, kterým se grunt prodává, . . . in eisdem residere debent personaliter et manere. . . ,²¹ čímž se chce zabránit, aby se emfyteutické grunty nepronajímaly dalším osobám. Pro vrchnost by tím vzniklo nebezpečí uvolňování osobního svazku s poddanými a pronikání nepřehledných nájemních poměrů. Toto nebezpečí s sebou emfyteutické právo neslo, a proto muselo být odstraněno zvnějšku.

Poplatky spojené se stěhováním poddaných a prodejem jejich gruntů jsou ve 14. století v Čechách i v Polsku, stejně jako v jiných zemích běžným zjevem. V našich zemích o jejich vybírání uvažuje Štítný a nazývá je „zchodné“ a „vzdajné“, v listinách jsou doloženy poplatky jak přicházejících, tak odcházejících poddaných jako „introitales“, „advencionales“, „recessionales“, „příjemné“.²² Graus považuje tyto

poplatky přes poměrně málo dokladů za pravidlo, aniž by bylo možno určit jejich výši.²³ V Polsku jsou poplatky při odchodu poddaného běžné pod názvem „Wstanne“, recessionale, relevamen, surrecionale. Na Mazovsku se jejich výše řídila v 15. století podle velikosti gruntu.²⁴ Zavedení poplatků při směně poddanského gruntu je jedním z prostředků, jak vrchnosti těžily ze skutečnosti, že poddanské grunty se staly zbožím; využívaly tak feudálního pozemkového vlastnictví, které je k tomuto kroku s hlediska feudálního práva ospravedlňovalo. Je příznačné, že moralista Štítný se vyslovuje o oprávněnosti těchto poplatků pouze s nejistotou.²⁵

Jak české, tak polské předpisy se ve 14. a v Polsku i v 15. století nezmiňují o otázce rodinných příslušníků při stěhování poddaných. Lze mít tedy za to, že členům rodiny odcházejících poddaných nebyly kladeny na rozdíl od pozdější doby překážky při pohybu. To platí zřejmě pro neosedlé obyvatelstvo vůbec. I usnesení moravského sněmu z r. 1380 o písemném výhostu je zřejmě zaměřeno na osedlé poddané (termín *cives a rustici*).²⁶ Námezdní síly, které se rekrutovaly většinou z dětí poddaných a sirotků, podle Grause „nebyly vázány na půdu, mohly opouštět svého zaměstnavatele“.²⁷ Je sice pravděpodobné, že již ve 14. století byly sjednávány námezdní smlouvy, během jejichž trvání nesměl pacholek odejít ze služby, ale to, že se zákonodárství nesnaží ještě odloučit děti od sedláka a nevěnuje pozornost sňatkům a zaměstnání poddanských dětí, odpovídá struktuře feudálního velkostatku a je jedním z hlavních ukazatelů stupně poddanství v této době. Příznačné je také to, že se v Čechách o pohybu neosedlých nezmiňuje společenská kritika.

Procesní řízení o zběhlé poddané a systém pokut — je podrobněji propracován v Polsku, kde je mu věnována značná pozornost ve Statutech. Poddaný, který nedodržel podmínky pro legální odchod z panství, se stával zběhlým a byl podroben sankcím a trestům, stejně jako vrchnost, která jej přijala. O tom, zda je poddaný vinen nebo nevinen měl rozhodovat v Polsku soud. Ten poddaný, který zběhl bez viny svého pána, nesměl se na novém místě usadit (nesměl nabýt statku) dokud se jeho stará vrchnost nedověděla místo jeho pobytu. Pak mohla soudní cestou žádat o jeho vydání, a to během roku, jinak nárok na vydání ztrácela. Když se zběhlý poddaný, který byl shledán vinným, nechtěl vrátit ke své původní vrchnosti ze strachu, mohl zaplatit pokutu ve výši roční činže a tří marek a zůstat na novém místě. Pokud sedláci utekli ze svého panství v noci a zanechali zde majetek, mohl jej pán zabavit a nová vrchnost je musela vrátit i s majetkem, který si sebou přinesli a zaplatit pokutu tří hřiven, tzv. „piętnadziesta“.²⁸ Určité zmírnění přinesl počátkem 15. století statut Warecký, podle něhož měl být zběhlý čtyřikrát vyzván k návratu a pak teprve mohl být jeho grunt osazen.²⁹

V českých pramenech je porůznu uváděna jako sankce za zběhnutí ztráta majetku, právo vrchnosti osadit grunt a pokuta, kterou Štítný nazývá „odběžné“ a shledává ji spravedlivou, poněvadž v jeho pojetí je útěk zaviněn poddaným a způsobuje vrchnosti škodu.³⁰ Je však zajímavé, že české předpisy z předhusitské doby nezajímají pokuty a sankce proti těm, kteří zběhlé poddané přijímají, a nezabývají se jejich vymáháním. Moravské snesení z r. 1380 pouze stanoví, že ten, kdo přijme poddaného bez písemného svolení jeho bývalé vrchnosti, musí jej vrátit s veškerým majetkem, který s sebou zběhlý přinesl.³¹

Úvahy o připoutání rolníků k půdě vycházejí někdy z mylného předpokladu buď o neomezené svobodě pohybu nebo o naprostém připoutání, takže jednotlivé předpisy pak tuto svobodu buď omezují nebo zavádějí. Skutečnost je však taková, že od rozvoje peněžních poměrů, kdy se půda stala zbožím, nebylo ani možné ani účelné pohyb poddaných vyloučit, nehledě na to, že existovaly společenské síly, které stěhování

ve vlastním zájmu podporovaly, a na druhé straně z principu feudálního pozemkového vlastnictví vyplývá, že kontrola vrchností nad pohybem poddaných, směřující k ochraně vrchnostenských zájmů je daností, ze které musíme vycházet a kterou zákonodárství nikde neporušovalo. Samotný fakt vrchnostenského svolení či výhostu nám o podmínkách pohybu poddaných mnoho neříká, poněvadž je po celé období feudalismu běžný. Pod termínem „licentia“ se s výhostem setkáváme již v listinách 13. století,³² a v preambuli Majestas se přímo praví, že poddaný, který chce odejít od svého pána, musí jej především žádat o svolení, o výhost.³³

Rozhodující jsou podmínky, za kterých vrchnost musí poddanému výhost udělit a přirozeně i síly, které by dovedly vrchnost k udělení výhostu přinutit.

Majestas stanoví pro udělení výhostu tyto podmínky: 1. žádost po sv. Martinu, předpokládající splnění povinností a řádný stav hospodářství, 2. splnění služebních povinností a zaplacení dluhů, 3. v případě odchodu před vyrovnáním povinností ručitele nebo osazení poddaným, který by plnění povinností převzal. V Polsku se požaduje od poddaných na emfyteutickém právu prodej gruntu, což se rovná osazení, od poddaných na domácím právu žádost o výhost na Boží narození, což zřejmě předpokládalo splnění povinností. Počet poddaných, kteří takto mohou odejít z vesnice je omezen na dva.³⁴ Na druhé straně jsou však ve Statutech vymezeny případy, kdy může celá vesnice odejít od svého pána, aniž žádala o svolení: když pán znásilnil poddanskou dívku, když je na vrchnost vydána církevní klatba, a když jsou poddaní obstavováni pro dluhy své vrchnosti.³⁵

Vidíme tedy, že jak Majestas, tak Statuta se snažila zaručit poddaným při splnění rentovních a služebních povinností možnost legálního odchodu z panství.

Objektivní podmínky pro možnost pohybu poddaných se vytvářely především ve struktuře feudálního velkostatku. Ve 13. a 14. století se v celé střední Evropě masově rozvíjí peněžní forma feudální pozemkové renty a stává se postupně převládající.³⁶ Rozsah vrchnostenského hospodářství je poměrně malý, nevyžaduje velkého počtu pracovních sil a vedle robot existuje i námezdní práce. Význam peněžní formy pro postavení poddaných, pro intenzitu jejich závislosti na vrchnostech zhodnotil Marx takto: „S peněžní rentou se nutně mění tradiční zvykově právní poměr mezi poddanými, kteří drží a obdělávají část půdy, a vlastníkem půdy v čisté peněžní smluvní poměr, stanovený pevnými pravidly pozitivního zákona.“³⁷ Marx ovšem zkoumá působení peněžní renty v čisté ekonomickém smyslu, jako přechodnou formu ke kapitalistickému nájmu, zdůrazňuje však, že k jejímu rozvinutému působení je třeba řady historických podmínek, především silný rozvoj „světového trhu, obchodu a manufaktur“.³⁸ Tedy v podmínkách rozvíjejícího se kapitalismu se stávají teprve rolníci nájemci půdy. Ve střední Evropě se přirozeně ve 13.—14. století nevytvořily podmínky k tomu, aby peněžní renta vedla ke kapitalistickému pachtu. Kromě toho peněžní renta zde neexistovala v čisté formě, nýbrž vedle naturálních a robotních povinností. Nedochovalo zde také k vykupování rolníků z poddanské závislosti a k vytváření mimopatrimonialních právních okruhů na venkově. Naopak, vrchnostenská správa se v této době zdokonalovala. Nicméně se vytvářely v omezené míře některé důsledky peněžní renty pro uvolnění poddanského poměru, o kterých hovoří Marx. Emfyteutické právo, jehož normy se postupně rozšiřují na celé rolnictvo má charakter smluvního poměru a zavádí do poddanského vztahu na rozdíl od starší libovůle prvky pozitivního zákona.³⁹ Sedlák se sice nestává plným vlastníkem půdy, ale jeho vlastnické svazky s půdou se posilují, jak to vyžaduje ekonomický charakter peněžní formy feudální pozemkové renty. Pro stěhování poddaných měla tato situace ten důsledek, že nabývá charakteru směny poddanského gruntu. Je ovšem třeba

zdůraznit, že působení peněžní renty na uvolnění osobních svazků neznamenalo zmírnění vykořisťování. B. F. Poršněv, který zastává názor o rostoucím vykořisťování při směně forem feudální pozemkové renty, hodnotí v tomto smyslu peněžní rentu takto: „Jestliže se na jedné straně zmiřňovala rolníkova osobní nesvoboda, vzrůstala na druhé straně jeho ekonomická závislost na pozemkovém vlastníkovi, rostly jeho daně, zadlužení, tržní a soudní poplatky atd.“⁴⁰

Nové výzkumy feudální pozemkové renty ve 13. a 14. století ukazují, že při všeobecné převaze peněžní renty existovaly ve vzájemném poměru všech tří forem značné rozdíly, vyplývající z různého stupně rozvoje vrchnostenského hospodářství. Mohlo jít, jako např. v některých oblastech Polska o přežívání starších, předkolonizačních forem, nebo o nový rozvoj vrchnostenského hospodářství, těžícího z rozvoje trhu vlastní výrobou zboží. Tuto cestu rozvoje vrchnostenského hospodářství dokazuje v předhusitských Čechách B. T. Rubcov,⁴¹ podle něhož se vrchnostenské hospodářství a s ním i roboty zvětšují v této době zejména ve středních a severních Čechách. Také Graus ukazuje na rozvoj vrchnostenské výroby a robot v předhusitských Čechách, což je podle něho jedna linie hospodářského vývoje vedle stále pokračující reluce robot na peněžní dávky.⁴² Podle polských historiků se s přežitky starých forem hospodářství udržely i přežitky nevolnictví, úzké vázanosti určitých kategorií obyvatelstva k půdě. Toto nevolnické obyvatelstvo „przypisańcy“, nevolničtí „parobcy a dziewky“, v lat. terminologii „servi“ a „obnoxii“, kteří se nesměli stěhovat se udrželo jako zvláštní kategorie vesnického obyvatelstva ještě ve 14. a 15. století.⁴³ V českých zemích zřejmě původní nevolnictví ve 13. a 14. století více vymizelo, ale podle shodného soudu Grause i Rubcova vytvářel rozvoj vrchnostenského hospodářství a robot v 2. pol. 14. a zejména poč. 15. století předpoklady pro „druhé nevolnictví“.⁴⁴ Podobné tendence se od 15. století vytvářely i v Polsku.⁴⁵

Ve 13. a 14. století vznikaly pro možnost stěhování výhodné předpoklady nejen ekonomické, ale i mocenské. O usnadnění pohybu poddaných měly zájem vrchnosti v kolonizovaných oblastech a především královská moc. Formulář Jindřicha z Isernie pro listiny vyhláshující právo poddaných vystěhovat se do měst uvádí důvod královského usilování o možnost pohybu poddaných: „... aby města našeho království, která leží zničena a opuštěna pro mnohé válečné útlisky, byla nutně opravena a opět naplněna nově příchozími usedlíky.“⁴⁶ Podobně i preambule Majestas činí úsilí o zvětšení počtu měšťanů (bez útisku práv šlechty) svatou povinností panovníka.⁴⁷ Království má tedy eminentní zájem na tom, aby se poddaní mohli stěhovat do měst a na královské statky. Ochrana zájmů měst a částečně i poddaných zde ovšem nevychází z uvědomělé spolupráce, ale ze zájmů královského fisku, který vede nejen k uvolňování pohybu, ale tam, kde je to z hlediska fisku účelné, jako na příklad při útěku poddaných z církevního majetku, i k jeho omezení.⁴⁸ Lze předpokládat, že zejména 13. století, doba velkého rozmachu měst a kolonisace vedlo v Čechách k úsilí k uvolnění pohybu poddaných a že by tato zásada nalezla místo v zemském zákoníku Václava II. Při ztroskotání jeho pokusu o celozemský zákoník byla tato otázka řešena cestou privilegií, udělovaných jednotlivým městům, která se nám dochovala z 2. pol. 13. stol. pro Poličku (1265), Litovel (1291),⁴⁹ a formulář naznačuje, že jejich vydávání bylo častější. Velký rozvoj měst a kolonisace ve 13. století, i když na něm měli velkou účast kolonisté ze západu ukazuje, že to byla doba velkého pohybu poddaných i když nemáme celozemskou kodifikaci tohoto faktu.

Druhá polovina 14. století, kdy dochází ke kodifikaci práva poddaných na odchod z panství, je v Čechách i v Polsku ve státním vývoji po mnoha stránkách obdobná.

Centralisační úsilí Karla IV. a Kazimíra Velikého se opíralo o vlastní královský majetek, který měla posilovat další imigrace poddaných. Polskými historiky vysoce kladně oceňovaná vláda Kazimíra usilovala jak o posílení měst, tak o ekonomické posílení sedláků v zájmu státu.⁵⁰ Výsledkem tendence o uvolnění pohybu poddaných v zájmu měst a královské moci byly články v *Majestas* a *Statutech*.

Centralisující královská moc vytvářela také v 2. pol. 14. století předpoklady pro dodržování předpisů posilováním státních a královských soudů. Posilování královských soudních institucí a rozšiřování jejich kompetence na poddané mělo pro vývoj jejich vztahu k vrchnostem vedle vývoje ekonomické struktury feudálního velkostatku nesmírný význam. Přejít od patrimoniální soudní pravomoci ke státním a královským soudům, které nazval M. Bloch „obávanými konkurenty vrchnostenské justice“⁵¹ byl charakteristický právě pro země, kde docházelo k postupnému osvobození sedláků z feudální vázanosti.⁵² Prvky tohoto procesu se v 2. pol. 14. století projevují jak v Čechách, tak v Polsku. Neověřená zpráva Beneše Krabice praví k r. 1356, že bylo na sněmu ustanoveno, „aby chudým poddaným, kterým se až doposud dostávalo na zemském soudě málo spravedlnosti nebo žádné, byla vykonána náležitá spravedlnost proti bohatým a kterýmkoli pánům a přiměřený výkon spravedlnosti. A stalo se tak, že všichni mocní páni a šlechtici, kteří byli na naléhání chudých poddaných pohnáni před zemský soud, přicházeli všichni a podrobovali se skutečně soudnímu rozhodnutí.“⁵³ Nebudeme zajisté brát druhou část Krabiceva záznamu za skutečnost, ale o tom, že poddaní měli ve 14. století právo odvolat se k zemskému soudu svědčí to, že počátkem 15. století je jim toto právo odňato.⁵⁴ Máme doklady i o tom, že královská justice pronikala přímo do sféry patrimoniala a do záležitostí stěhování. Kromě známého článku *Majestas* „De potestate baronum in homines ipsorum“⁵⁵ který usiluje o podřízení hrdelního práva královským soudům je to např. cit. článek *Majestas*, že o vině poddaných mají být vedeny spory před královskými soudními úředníky. Tento směr je patrný i z opatření markraběte Jana, aby purkrabí zeměpanských hradů pomáhali Velehradskému klášteru při sporech o poddané, kteří odešli a nechali opuštěné grunty.⁵⁶ I když se neuskutečnily zásady formulované v *Majestas*, můžeme předpokládat, že silný vliv královské moci v 2. pol. 14. stol. si jistá práva nad poddanými i nad jejich pohybem usurpoval.

Stejně tak v Polsku zasahovalo do procesu o stěhování vyšší soudnictví, k němuž měli poddaní právo odvolání. Viděli jsme, že soud měl rozhodnout o vině poddaného a že prostřednictvím soudu se měl poddaný vymáhat. Tymienicki, prozkoumal na Mazovsku v 15. století soudní praxi a ukázal, že předpisy o stěhování, alespoň v soudním procesu platily.⁵⁷

Příznivý názor na stěhování poddaných a odraz působení peněžní renty na jejich postavení nalezneme ve 14. a poč. 15. století i ve společenské teorii. Nejvýrazněji formuloval názor na smluvní charakter poddanského vztahu Kuneš z Třebovle v polemice o odúmrtech: „Item rustici Boemiae habent jus venendi jus suum et sunt ad instar emphyteicarum qui habent contractum medium inter venditionem et locationem. Sunt ergo incolae rustici emphyteutici et censitae et non sunt servi vel usuarii sed rerum suarum et jurium veri domini.“⁵⁸

U předhusitských a husitských myslitelů bylo příznivé stanovisko k stěhování poddaných nejen výrazem ekonomické skutečnosti a právního nazírání, ale bylo znásobeno společensko-kritickým momentem. Štítný se vyslovuje jednoznačně pro právo poddaných na vystěhování: „... pročby chudý člověk neprovině svého a svých chudých dítek dobrého nehledal, kdež moha?“⁵⁹ Odhaluje důvody, proč

vrchnosti poddaným ve stěhování brání: „... nechtie od sebe puošteti lidí a nemajíc k nim i jedné viny, než že jest bohat aneb bezdětek anebo chtě od nich za to koláči.“⁶⁰ Takové pány přirovnává k faraonovi, bránícímu Izraelským vyjít z egyptského zajetí. Štítného pojetí poddanské závislosti je obsaženo ve známém výroku „Veď jest-liť páně dědina, aleť svobodníť jsú lidé, člověk jest božie“.⁶¹

Hus neformuloval výslovně svůj názor na svobodu pohybu poddaných, ale z celé jeho koncepce poddanství lze předpokládat, že byl plně na stanovisku svobody pohybu. V traktátu o odúmrti je jedna jeho pozoruhodná reflexe o poddanském majetku, na který podle něho nemají vrchnosti vlastnické právo, poněvadž není při směně panství započítán do ceny „... neb to zbožice jest jeho (poddaného) úsilé a on jest pán toho zbožice, a ty, pane, byl si anebjsi jedne jeho obráncě a súdce a za to bēfeš platy a službu a v nůzi velikú k uobraně móžeš skrovnú pomoc vzieti. Neb jinak, by všecko tvé mělo býti, co sedláčkové tvoji mají, tehdy by ves, již za tři sta kúpíš, musel snad za tisíc kúpiť. Protož kupující vsi hledíte na plat, ale ne na nábytky lidí.“⁶² Je zde opět Husovo ryze ideální nazírání na společenské poměry z hlediska jejich morální opodstatněnosti, které konfrontací se společenskou praxí dochází k jejímu odmítnutí.

Pro nazírání na poddanský vztah a na svobodu pohybu je příznačné to, že myšlenky o smluvním vztahu, o osobní svobodě a právu na pohyb vychází nejen ze společenské kritiky, ale i z posic feudálů, kde se může jednat jen o odraz ekonomické skutečnosti, působení peněžní renty a zezbožnění poddanských gruntů.

Česká historiografie se dlouho pohybovala v zajetí romantických představ o svobodě slovanského rolnictva v raně-feudálním období, při níž znamenalo ovšem emfyteutické právo připoutání k půdě. Ještě Kroftova koncepce je poznamenána přeceněním vlivu zeměpanského soudnictví v 10.—12. století, proti němuž zavádělo emfyteutické právo plnou závislost na patrimonální pravomoci, ale na druhé straně „činilo sedláka dědičným nájemcem půdy, na které seděl“.⁶³ Práce Vaněčkovy a Slavíkovy posunuly počátky patrimonální pravomoci dále do minulosti, když otřáslы teoriemi o správní homogenosti raněfeudálního státu a o působení imunit na vznik patrimonie,⁶⁴ takže představa o emfyteutickém právu jako úvodu ke znevolnění byla definitivně opuštěna. Posuzování vázanosti poddaných k půdě se však stalo důležitým faktorem v polemice o sociální postavení poddaných v předhusitské době. Podle V. Chaloupeckého docházelo ve 13. a 14. století k vývoji od nevolnictví ke svobodě, a to na materialistickém podkladě, poněvadž náš „lid si skutečné vymoženosti svobody kupoval za peníze kus za kusem“.⁶⁵ Chaloupecký z této svobody vyvodil falešný závěr o tom, že postavení českého sedláka v předhusitské době bylo „velmi příznivé, průměrně lepší než kdykoliv předtím a dlouho potom“.⁶⁶

Revisi těchto názorů na základě marxistické metody a nového průzkumu materiálu provedl Graus. Ukázal především na význam peněžní renty a na řadu faktorů, zhoršujících situaci poddaných v předhusitské době. V otázce pohybu poddaných stojí na stanovisku, že emfyteutické právo přineslo svobodu pohybu a posílení vlastnických vztahů poddaného k půdě. Podle Grause vrcholí tendence ke svobodě pohybu v ustanovení Majestas a ve stanovisku Štítného.⁶⁷ Předpokládá však, že Majestas nenabyla platnosti a že v souvislosti s ekonomickými změnami nastalo již v 2. pol. a poč. 15. století i právní připoutání poddaných k půdě. Avšak Grausovy doklady pro tento závěr jsou nepřesvědčivé, poněvadž se opírají o poměrně malý počet dokladů. Vyvrcholení právního připoutání spatřuje v usnesení moravského sněmu z r. 1380 „zakazujícím stěhování poddaných a připoutávajícím je opět

k půdě“.⁶⁸ Toto usnesení však pouze požaduje písemné potvrzení o výhostu a o zákazu stěhování v něm není ani zmínky.

Novější polská literatura soudí, že poddaní na emfyteutickém právu nebyli připoutáni k půdě,⁶⁹ a ostatní používali značné svobody pohybu na základě platnosti statut Kazimíra Velikého.

Lze tedy shrnout, že rozvoj peněžní renty ve 13. a 14. století, se projevil v Čechách i v Polsku zvětšením poddanského vztahu, vyjádřeném emfyteutickým právem, kterému se přizpůsobilo i právo domácí. Osobní závislost poddaných na vrchnostech se uvolnila a lze ji charakterizovat jako poddanství. Stěhování poddaných namnoze splývalo s prodejem vrchnostenského gruntu. Pro pohyb poddaných se vytvářely v obou zemích příznivé mocenské poměry, zejména posílením královské vlády v 2. pol. 14. století, která měla na volnosti stěhování poddaných zájem. Majestas Carolina s Statuta Kazimíra Velikého chtějí legalisovat pohyb poddaných vytvořením pevných pravidel, které sice respektují vrchnostenská práva, ale směřují k odstranění osobní závislosti. Realisace těchto předpisů byla usnadňována úsilím o rozšíření kompetence státních a královských soudů. Zvětšení poddanského poměru se odrazilo i v teoretické literatuře, avšak buržoasní historiografie tento fakt povýšila na naprostou svobodu pohybu. V českých zemích se počaly vytvářet koncem 14. a poč. 15. století předpoklady pro nové připoutání k půdě, ale nebyly ještě právně vyjádřeny. V Polsku k tomuto procesu dochází až v 15. století.

Poznámky

¹ Např. A. Míka, *Problém počátků nevolnictví v Čechách*, Čs ČH V. 1957, str. 226 n.

² Tento postup uplatnil J. Petrůň v práci *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztah v Čechách v době předbělohorské*, ČsČH, V, 1957, str. 26—58, 399—447.

³ Většina edic je zastaralá. Platí to např. o Jirečkově edici *Codex juris Bohemici* (CDJ), kde jsou vydány české zemské zákoníky ze 16. století (IV, I), *Obnovená zřízení zemská v Čechách* (V, 2) a na Moravě X (V, 3), *Majestas Carolina*, (II, 2), o Brandlově vydání *Knihy Tovačovské*, (Brno 1868) a *Knihy Drnovské* (Brno, 1868), i o Kalouskových *Rádách seelských a instrukcích hospodářských 1350—1626*, v *AC XXII*. Dosud máme pouze jedinou vynikající moderní edici Fr. Čády, *Zemské zřízení moravské z roku 1535* (Praha 1937), jejíž úroveň nedosahuje Glücklichova edice *Nová redakce zemského zřízení království českého z posledních let před českým povstáním*. (Brno, 1936). Edici *Sněmů českých* nemůže na Moravě nahradit Kameničkova práce *Zemské směny a sjezdy moravské I—III*, Brno, 1900—1905, takže jsme odkázáni pro moravskou stavovskou legislativu na rukopisné Památky sněmovní ve St. archivu Brno, A 3 I—VII a Sněmovní kopiáře tamt. I—IV. Nedostatek kritických edic ztěžuje studium předpisů i v Polsku, kde se např. o kritickou edici Statut Kazimíra Velikého pokusil v nedokončeném díle O. Balzer, *Statuty Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1947.

⁴ Tento postoj k právním pramenům zdůrazňuje a prakticky propracovává především B. D. Grekov, *Křesťané na Rusi I—II*, 2. vyd., Moskva 1952, na české poměry jej uplatnil A. I. Ozolin *Istorijska Čechoslovakii I*, Moskva 1956, str. 202. Význam právních předpisů pro znevolnění popírá A. Míka v cit. článku a v práci *Poddaní lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960, str. 187 n. k jehož metodě i závěrům vyslovil některé kritické připomínky J. Válka, *Druhé nevolnictví a původní akumulace v 16. století*, ČsČH, 1958. Polemika vzbudila pozornost a ohlas v čl. Н. Ф. Филоменко-Алексеев, *Некоторые общие и специфические черты вторичного закрепощения в Чехии, Вопросы истории*, 1960, 2, 120—138. Interpretace právních předpisů se dotýká v širším smyslu i počínající polemika na okraji Grausovy práce *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* J. Kejí a Vl. Procházka, *Právně-historické glosy k Dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, Právně-historické studie, V, 1959, str. 291—320, a Fr. Graus, *O právně-historický „výklad“ dějin středověku*, ČsČH, VIII, 1960, str. 162—172.

⁵ Marx, *Kapitál*, I, Praha 1953, str. 255.

⁶ Z bohaté polské historiografie se opírám pouze o nejnovější syntetické práce, kde je tyto literatura shrnuta, a to *Historia Polski I, 1, 2*, Warszawa, 1957 a *Historia państwa i prawa Polski*

do roku 1795, I, II, Warszawa 1957, kterou zpracovali pod redakcí J. Bardacha kromě redaktora Z. Kaczmarczyk a B. Leśnorodski. Z dílčích studií jsem užil zejména práce K. Tymienieckého, *Wolność kmiecia na Mazowsku w XV. wieku*, Poznań, 1921 a dále pasáž, týkající se Polska v cit. díle B. D. Grekova.

⁷ Tyto zásady se nezměnily během obnovovaných ústav 16. století a přešly do OZZ.

⁸ V podstatě stejné principy jako *Majestas* rozvíjí Tovačovská kniha v předpisech o braní odpuštění poklonitím.

⁹ Řád bílého dne, podle něhož se má žádost o výhost a svolení k vystěhování podávat během dne popisuje Kniha Tovačovská, ale má zřejmě starší kořeny. Proti útěku „nočná pora“ ostře vystupuje i Satut Velkopolský ze 14. století. *Historia państwa*, I, str. 398.

¹⁰ Výklad „ukladu ziemského“ v *Historia państwa*, I, str. 395, Tymieniecki, l. c., str. 86—87, Obsah dědinného práva na Moravě vymezuje podrobně Kniha Tov. i Drn., podle nichž tvořil tento pojem kromě poddanských povinností i majetkové závazky.

¹¹ *Historia państwa*, I, str. 510.

¹² Emler, *Regesta*, III, č. 1002, str. 391—393.

¹³ *Codex Diplomaticus Moraviae*, VIII, č. 130, str. 96.

¹⁴ Grekov, str. 338—339. *Historia państwa*, I, str. 395—397.

¹⁵ CJB II, 2, str. 160.

¹⁶ CJB II, 2, str. 160.

¹⁷ Úprava majetkových poměrů poddaných stěhujících se do měst je důležitou součástí smlouvy měst se šlechtou na Moravě z r. 1486. Viz Čáda, str. 165 n.

¹⁸ „sibi licere permittimus quancunq[ue] bona sua emphyteoticaria seu censualia vel similia, quae in terra et dominio dicti baronis domini sui, a quo licentiam petiit, possidebat, cuiuscunq[ue] vendere arbitrio proprietariae voluntatis.“, CDJ, II, 2, str. 160.

¹⁹ Např. při vysazení třivesnic r. 1321 „...possunt vendere, donare, obligare et facere ut de re propria...“ Reg. III, č. 696, str. 290—291.

²⁰ Dokl. uvádí, W. Weiszäcker, *Das deutsche Recht der bäuerlichen Kolonisten Böhmens und Mährens im XIII. und XIV. Jahrhunderte*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, LI, 1913, str. 538—539.

²¹ Emler, Reg. III, č. 621, str. 246.

²² Emler, Decem registra censuum... Praha, 1881, str. 272 aj.

²³ Graus, Dějiny II, str. 246.

²⁴ Tymieniecki, l. c. str. 86.

²⁵ „zchodné nerozumím, by kudy bylo bráti spravedlivé“. V traktátu o přirovnání devíti lidských stavů k devíti kůrům andělským, z Řečí besedních, nejn. vydal Fr. Šimek v *Tomáš ze Štítého, Knižky o hře šachové a jiné*, Praha 1956, str. 177.

²⁶ CDM XI, č. 197, str. 177—178.

²⁷ Graus, Dějiny II, str. 226.

²⁸ *Historia państwa*, I, str. 398.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Štítý, l. c. str. 177.

³¹ Pro důležitost, která je v literatuře přikládána tomuto ustanovení uvádím podstatnou část in extenso: „... quod nullus in terra Moraviae residens, cuiuscunq[ue] eminencie seu conditionis fuerit ab alio in eadem terra Moraviae residente, cuiuscunq[ue] etiam eminencie vel conditionis extiterit, debet aliquem civem, rusticum acceptare, donec a domino suo literam domini sui sigillo sigillatam iidem cives, rustici apportaverint, eos fore per eundem dominum ipsorum liberos dimissos et solutos. Et si quis horum civium, rusticorum ad aliquem in terra Moraviae residentem fugam dederit, idem cum omnibus et singulis bonis, cum quibus effectus est fugitivus, ipsum aut ipsos ei, a quo fugit vel fugierunt, restituere teneantur.“ CDM, I. c.

³² V listině olomouckého biskupa z r. 1291, dovoluje se odchod z bisk. statků do Kroměříže „accepta licentiam“ Emler, Reg. II, č. 1502, str. 646. Také listina markr. Jana o velehradských poddaných používá termínu licentia, CDM, VIII, č. 130, str. 96.

³³ CDJ, IIX 2, str. 160.

³⁴ *Historia państwa*, I, str. 396.

³⁵ Grekov, I, str. 339, *Historia Państwa*, I str. 396—397.

³⁶ Převahu peněžní renty ve 14. století v českých zemích dokazuje Graus v *Dějínách II* kap. V str. 159 n a B. T. Рубцов, Эволюция феодальной ренты в Чехии (X — начало XV.), Москва, 1958.

³⁷ Marx, Kapitál III, Praha, 1956, str. 346.

³⁸ Marx, tamtéž, str. 347.

³⁹ V tomto smyslu se shoduje veškerá literatura, pojednávající o významu emfyteutického práva.

⁴⁰ B. F. Poršněv, *Nástin politické ekonomie feudalismu*, český překlad Praha, 1959, str. 66.

⁴¹ B. T. Rubcov, l. c., str. 165.

⁴² Graus, *Dějiny II*, str. 311.

⁴³ *Historia państwa*, str. 403—404. Na Mazovsku tato kategorie venk. obyv. v 15. století existovala jen jako utečenci z jiných oblastí, Tymieniecki, l. c. str. 87.

⁴⁴ Viz konečná shrnutí obou prací.

⁴⁵ *Historia Polski*, I, 2, str. 103—104.

⁴⁶ Emler, *Reg. II*, č. 2346, str. 1020.

⁴⁷ CDJ, II, 2, str. 160.

⁴⁸ O tom svědčí listiny pro moravské cisteriácké kláštery.

⁴⁹ Emler, *reg. II* č. 499, str. 193, tamtéž č. 1533, str. 660—661. Další podobná privilegia ze

14. století uvádí Graus, *Dějiny II*, str. 244.

⁵⁰ *Historia państwa*, I, str. 369—370 *Historia Polski*, I, str. 540 n.

⁵¹ Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, cit. podle rus., překladu Moskva 1957, str. 157.

⁵² Pro Francii ukazuje tento proces Marc Bloch, l. c., str. 156 n.

⁵³ *Fontes rerum bohemicarum IV*, 524—525, cit. překlad podle Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha, 1958, str. 225.

⁵⁴ K. Krofta, *Dějiny selského stavu*, 2. vyd. 1949, str. 54. Zemský soud se usnáší, že úročný člověk nemůže svého pána pohnat před zemský soud.

⁵⁵ CDJ, II, 2, str. 164.

⁵⁶ CDM VIII, č. 130, str. 96.

⁵⁷ Tymieniecki, l. c., 85.

⁵⁸ Ed. Höfler, *Fontes rerum austriacarum*, *Scriptores VI*, 2, str. 50.

⁵⁹ Štítný, l. c., 177.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Hus, *Traktát o otmrti*, vyd. V. Flajšhans, Praha, 1902, str. 4.

⁶³ Krofta, l. c., str. 48.

⁶⁴ Výstižný přehled těchto prací podává E. Janoušek, v dodatku ke Kroftovým *Dějinám*, str. 57 n.

⁶⁵ V. Chaloupecký, *Selská otázka v husitství*, Bratislava, 1926, str. 20. Chaloupecký prohlašuje tento populární spisek za výsledek jeho rozborů předhusitského hospodářství.

⁶⁶ Chaloupecký, tamtéž, str. 19.

⁶⁷ Graus, *Dějiny II*, str. 246.

⁶⁸ Graus, *Dějiny II*, str. 309. Podobný význam přikládala tomuto aktu starší moravská historiografie. Dvořák v *Dějinách Moravy*, Brno, 1899—1905, o tom praví „...lid venkovský...“ stal se nevolníkem již od oněch dob, kdy usnesením sněmovním (1380) zakázáno mu volné stěhování se statku na statek.“ str. 402. Podobně považoval toto datum za počátek nevolnictví Chlumetzky v práci, *Carl von Zierotim und seine Zeit*, Brno, 1862, str. 43.

⁶⁹ *Historia państwa*, I, str. 202.

Résumé

LES PRESCRIPTIONS CONCERNANT LA MIGRATION DES PAYSANS DANS LES PAYS TCHÈQUES ET EN POLOGNE AU 14e SIÈCLE

Les prescriptions concernant la migration des paysans jouèrent un rôle important dans le processus du „deuxième servage“ dans les pays de l'Europe centrale. L'auteur entreprend l'analyse des prescriptions du 14e siècle afin de pouvoir juger de la portée des prescriptions analogues de la fin du 15e et du commencement du 16e siècle, estimées comme particulièrement importantes pour le deuxième servage. En dehors des chartes, il concentre son attention notamment aux codes — *Majestas Carolina* et *Statuts promulgués par Casimir le Grand, roi de Pologne* — qui, tous les deux, sont le reflet d'une situation économique analogue. L'auteur estime que la *Majestas* ne fait que résumer la pratique courante de l'époque, mais qu'elle témoigne, toutefois, tout comme les *Statuts* de Casimir d'ailleurs, d'un effort de la royauté à faciliter le passage des paysans dans les villes royales. Les prescriptions garantissent tout d'abord la continuité ininterrompue de la

rente foncière féodale, réglementent les transferts de bien, exigent, pour le départ du sujet, l'autorisation du seigneur et elles ne donnent pas la moindre attention à la situation des membres de famille et de la main-d'œuvre salariée. La royauté tâche d'intervenir dans la compétence des seigneurs et d'assurer l'observation des prescriptions par ses propres organes ou à l'aide des organes d'Etat. L'influence de la rente en argent et de l'échange en argent se manifeste, comme il est constaté pour les pays tohéques aussi bien que pour la Pologne, par une certaine réalisation du rapport de servage. Dès la fin du 14e siècle cependant, des conditions économiques apparaissent en Bohême, qui semblent favoriser un rattachement plus étroit des paysans à la glèbe (accroissement de la corvée); mais, estime l'auteur, ces tendances ne trouvèrent pas encore leur expression juridique.

Резюме

УКАЗЫ О ПЕРЕСЕЛЕНИИ КРЕПОСТНЫХ В ЧЕХИИ И ПОЛЬШЕ 14 ВЕКА

Указы о переселении крепостных играли значительную роль в процессе вторичного закрепощения в странах средней Европы. Автор подвергает анализу указы 14 века с целью найти исходный пункт для установления роли указов о переселении второй половины 15 и начала 16 века, которым придавалось решающее значение. Наряду с грамотами речь идет прежде всего о сводах законов „*Maiestas Carolina*“ и „*Statuta*“ Казимежа Великого, которые порождены аналогичными условиями экономики и государственного устройства. Автор считает, что „*Maiestas Carolina*“ обобщает обыкновенную юридическую практику, но что в этом памятнике, как и в Статутах Казимежа Великого проявляется стремление королевской власти облегчить передвижение крепостных в королевские города. Указы гарантируют, прежде всего, бесперебойность феодальной земельной ренты, упорядочивают переводы имущества, предполагают необходимость разрешения феодальной власти для переселения крепостного, не занимаются членами семьи и наемной рабочей силой. Королевская власть пытается вмешаться в полномочия феодалов и гарантировать соблюдение указов собственными и государственными органами власти. Влияние денежного обмена и денежной ренты проявилось, как констатирует вся специальная литература, посвященная Чехии и Польше, тем, что крепостным отношениям был сообщен более деловой характер. В Чехии, конечно, создавались уже с конца 14 века экономические предпосылки для более прочного закрепощения (рост барщины). Автор, однако, считает, что эти тенденции тогда еще не проявились юридически.

Перевод: С. Жажа